

VAHİD MAHTÛMÎ DİVANINDA DENİZCİLİK TERİMLERİ*

Maritime Terms In Vahid Mahtûmî's Divan

Tuğba KOYUNCU ESKİİLİ¹

¹ Doktora öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TDE Ana Bilim Dalı, koyuncutuğba@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5341-4045.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 20.12.2022
Kabul/Accepted: 20.03.2023

DOI:10.20322/littera.1222127

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, Vahid Mahtûmî Divanı, Denizcilik terimleri.

ÖZ

Osmanlı denizciliği, 14. yüzyıl Batı Anadolu deniz gaziliği geleneğine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, Karesi Beyliğini ele geçirdikten sonra zamanla denizcilik konusundaki bilgi ve tecrübelerini artırmıştır. Daha sonra yeni yerler fethederek hâkim olduğu alanı genişletmiş ve denizlerle ilgili önemli gelişmeler sağlamıştır. 15. yüzyılda denizlere hâkim olan Osmanlılar, bu hâkimiyeti 16. yüzyıldan itibaren daha fazla hissettirmeye başlamış, 18. yüzyılın son çeyreğine kadar da Osmanlı deniz üstünlüğü devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki etkinliği siyasi yapıyı, ekonomiyi, toplumu etkilediği gibi Klasik Türk şiirini de etkilemiş ve denizcilik terimleri kullanılarak şiirler yazılmaya başlanmıştır. Bu terimi ilk kullanan şairimiz Yetim olsa da bu türün diğer divan şairlerinin dikkatini çekmesinde ve yaygınlaşmasında Âgehî tarafından yazılan kasidenin etkisi oldukça büyük olmuştur. Denizcilik terimlerini kullanarak şiirler yazan şairlerden birisi de Sultan III. Ahmet (1703-1730)'e silahşor olan ve onunla seferlere çıkan Vahid Mahtûmî'dir. 18. yüzyıl Klasik Türk edebiyatının ilginç isimlerinden olan şair Vahid Mahtûmî, divanında yer alan şiirlerinde; yaşamış olduğu durumları, çevresinde gelişen olayları, dönemin sosyal, siyasi, ekonomik durumunu, gezip gördüğü yerlerle ilgili bilgileri ve dönemin aşk anlayışını işlemiştir. Bunun yanında geleneğe tamamen bağlı kalmayarak, hayat döngüsünü, içinde bulunduğu toplumun kültürel ve sosyal yapısını divanının muhtevasına ve şiirinde kullandığı terimlere yansıtmıştır. Vahid Mahtûmî'nin şiirlerinde kullandığı dikkate değer terimlerden bazıları da denizcilik ile ilgilidir. İşte bu çalışmada Vahid Mahtûmî divanında yer alan şiirlerde denizcilik terimleri tespit edilerek, şiir içinde kullanımları değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Keywords

Classical Turkish poetry, Vahid Mahtûmî's Divan, Maritime terms.

Ottoman maritime is based on the 14th century Western Anatolian naval veteran tradition. After the Ottoman Empire captured the Karesi Principality, it increased its knowledge and experience in maritime over time. Later, by conquering new places, the Empire expanded the area it dominated and provided important developments related to the seas. The Ottomans, who dominated the seas in the 15th century, began to make this dominance felt more and more from the 16th century, and the Ottoman naval superiority continued until the last quarter of the 18th century. The activity of the Ottoman Empire on the seas not only affected the political structure, economy, and society, but also affected Classical Turkish poetry, and poems were started to be written using maritime terms in this field of literature. Although our first poet, Yetim, who was to use this term, the effect of the eulogy written by Âgehî had a great effect on the attention of other divan poets of this genre and its spread. One of the poets who wrote poems using nautical terms is Vahid Mahtûmî, who was a gunslinger to Sultan III. Ahmet (1703-1730) and went on expeditions with him. Poet Vahid Mahtûmî, one of the interesting names of the 18th century Classical Turkish literature, in his poems in his divan; he dealt with the situations he lived, the events around him, the social, political, and economic situation of the period, the information about the places he visited and the

* Bu makale TEBDİZ projesi kapsamında tarafımızdan çalışılmakta olan "Vahid Mahtûmî Divanı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

understanding of love of the period. In addition, he did not completely adhere to the tradition, and reflected the life cycle, the cultural and social structure of the society he lived in, to the content of his divan and the terms he used in his poetry. Some of the notable terms used by Vahîd Mahtûmî in his poems are related to maritime. In this study, nautical terms in the poems in Vahîd Mahtûmî's divan were determined and their use in poetry was evaluated.

Atıf/Citation: Koyuncu Eskiili, T. (2023), "Vahîd Mahtûmî Divanında Denizcilik Terimleri", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/2, 290-303.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Tuğba KOYUNCU ESKİİLİ, koyuncutugba@gmail.com

GİRİŞ

Kara beyliği olarak kurulan Osmanlılar, Batı Anadolu sahillerine hâkim olduktan sonra daha önce burada yer alan denizci beyliklerinin tecrübelerinden yararlanmışlardır. Bu beylikler arasında Menteşe, Saruhan, Aydın ve Karesi beylikleri yer almaktadır. Osmanlı denizciliği, özellikle Karesi Beyliği'ni ele geçirdikten sonra zamanla denizcilik konusunda olan bilgi ve tecrübelerini geliştirmiştir. 14. yüzyıl Batı Anadolu deniz gaziliği geleneğine dayanan Osmanlı denizciliği, yeni yerler fethederek hâkim olduğu alanı genişletmiş, farklı yerlerde tersaneler kurmuş ve denizcilikle ilgili önemli gelişmeler sağlamıştır (Bostan 2007: 6-7). 15. yüzyılda denizlere hâkim olan Osmanlılar, 16.yüzyılda hâkimiyet alanlarını ve faaliyetlerini artırarak denizlerdeki hâkimiyetini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. 18. yüzyılın son çeyreğine kadar da Osmanlı deniz üstünlüğü devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki etkinliği siyasi yapıyı, ekonomiyi, toplumu etkilediği gibi Klasik Türk şiirini de etkilemiştir. Toplumun içinde yer alan şairler, en güzeli veya daha önce hiç akla gelmemişi bulabilmek için sürekli bir arayış içinde olduklarından dolayı şiir de zaman zaman farklı bazı alanlara yönelip yeni ürünler vermiştir (Tuncel 2008: 6). Bu konulardan biri de deniz, gemiler, gemicilik, bahriye, donanma ve deniz savaşlarını içine alan denizciliktir. Bazı şairler bizzat içinde yaşadıkları deniz, gemi ve donanma hayatını türlü vesilelerle şiire yansıtmayı denemişler, onların bu çalışmaları zamanla başka şairlere de ilham kaynağı oluşturarak deniz ve gemicilik tabirlerinin şiirde kullanılması bir dönem için adeta moda haline gelmiştir. Bu terimleri ilk kullanan şairimiz Yetîm olsa da bu türün diğer divan şairlerinin dikkatini çekmesinde ve yaygınlaşmasında Âgehî tarafından yazılan kaside etkisi oldukça büyük olmuştur (Tietze 1951: 113). Gerek Âgehî kasidesinde gerekse ona yazılan nazire ve tahmislerde denizcilik terimlerinin kullanılışı Yetîm'in şiirlerinde olduğundan farklıdır. Yetîm'in şiirlerinde denizcilik tabirleri daha çok deniz hayatından kesitler sunmak için kullanılırken Âgehî ve takipçilerinde bu durum değişmiştir. Onlar denizcilik tabirlerini aşk ve tasavvuf gibi klasik edebiyatımızın bildik konularını işlemek için kullanırlar (Tuncel 2008: 6).

Klasik Türk edebiyatında ve Halk edebiyatında denizcilik terimleriyle yazılmış olan şiirler hakkında değerlendirme yapan Çelebioğlu (1998: 626) bu türde yazılmış olan şiirleri;

1. Muhtelif konulardaki şiirlerde beyit veya dörtlükler içinde gemi, kayık, yelken, lenger (çapa) vs.'nin doğrudan doğruya veya benzetmelerle zikredildiği şiirler,
2. Gemi, gemicilik, deniz, deniz savaşları vasfında tasviri, tavsifi, methiye veya hikâye türünden müstakil yahut bir eserin içinde parçalar hâlindeki şiirler,

3. Gemici dili (İstılâhât-ı mellâhan, lisân-ı mellâhan) ile yazılmış şiirler

olmak üzere üç gruba ayırmıştır.

Klasik Türk edebiyatında denizcilik ve gemicilikle ilgili yazılan şiirler, yukarıda bahsettiğimiz Yetîm, Âgehî ile sınırlı kalmamış Molla Mehmed, Derûnî, Taşlıcalı Yahya, Aşkî, İlâhî, Molla Gubârî, Rahîmî, Livâyî, Mehmed Sıdkî, Mehmed Şâkir Efendi, Hayretî, Helâkî, Za'fî, Câzim, Ebubekir Celâlî, Âdem Çelebi, Zârî, Cûyî, Antepli Aynî, Fâik Ömer, Râsih, İbrahim Hanîf, Tayyar Mahmud Paşa, Hanyalı Nûrî Osman, Kaptan Hüsrev Mehmed Paşa, Ebubekir Kânî, Siyâhî Dede, Trabzonlu Nef'î, Üsküdarlı Aşkî, Cem'î, Safvet (Kaplan 2015: 812), Ni'metî, Fâ'ikî ve Refîk (Kaplan 2015: 807-826) denizcilik ve gemicilik terimleriyle ilgili manzumeler yazmıştır. Denizcilik terimlerini kullanarak manzumeler yazan şairlerden birisi de Sultan III. Ahmet (1703-1730)'e silahşor olan ve onunla seferlere çıkan Vahîd Mahtûmî'dir.

Vahîd Mahtûmî

Vahîd Mahtûmî, 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerindedir. İstanbul doğumlu olan ve doğduğu yıla ait net bilgi olmayan Vahîd Mahtûmî'nin asıl adı ise Mehmed'dir. Enderun Mektebin'de yetişmiş ve Sultan 3. Ahmet'in silahşoru olmuştur. Hatta bu görevi sırasında Osmanlı donanmasının önemli rol oynadığı Mora seferinde 3. Ahmet'in yanında olduğu bilinmektedir. Zamanla Sultanın teveccühünü kazanan Vahîd Mahtûmî, Hazine ağalığına tayin edilmiştir. Padişahın emriyle 1717 yılında Divanı'nı tertip etmiştir. Fakat aynı yıl içerisinde kendisinin de bilmediğini dile getirdiği bir sebepten dolayı önce hapsedilmiş sonra ise İstanbul dışına sürgüne gönderilmiştir (Yöntem 1949: 2). Zorunlu olarak saray hayatı son bulan Vahîd, Rakka'da üç yıl kaldıktan sonra hacca gitmiştir. Daha sonra ise Teselya Yenişehir'e gönderilmiştir. Patrona Halil isyanıyla Sultan 3. Ahmet tahttan inmiş ve onun yerine Sultan 1. Murat çıkmıştır. Sultan 1. Murad'ın tahta çıkmasıyla İstanbul'a geri dönmüştür. Fakat döndükten sonra fazla yaşamamış ve 1772-1773 yılları arasında vefat etmiştir (Kahraman 1995: 17).

Vahîd Mahtûmî, yaşadığı dönemde edebi kişiliğiyle diğer şairlerin dikkatini çekmiştir. Bu durum yaşadığı dönemdeki şairlerin kaynaklarında söylenenlerden ve kendi kaleminden çıkmış olan ifadelerden anlaşılmaktadır. Vahîd Mahtûmî'nin, 1716 yılında tertiplendiği divanı edebi çevrelerde yankı uyandırmış ve dönemin devlet adamları ve önemli şairleri tarafından şairi ve eserini övmek için takrizler yazılmıştır. Bu takrizlerle Vahîd Mahtûmî'nin önemli bir kişilik olduğu görülmektedir. Bu takrizlerde şairin edebi kişiliği hakkında birçok bilgi verilmektedir (Kahraman 1995: 86).

Klasik Türk edebiyatında yer alan bazı şairlerin hece vezniyle şiirler yazdığı öteden beri bilinmektedir. Vahîd Mahtûmî de hem hece veznini hem de aruz veznini kullanarak şiirler yazmıştır. Fakat onu diğer şairlerden farklı kılan hem divan şiiri hem de halk şiiri söylemesinin yanı sıra onları farklı alan gibi görüp iki alan için ayrı mahlas kullanmasıdır. Vahîd Mahtûmî, Klasik tarzda yazdığı şiirlerinde Vahîd, halk şiiri tarzında yazdıklarında ise Mahtûmî mahlasını kullanmaktadır (İsen 1992: 13).

18. yüzyıl Klasik Türk edebiyatının ilginç isimlerinden olan şair Vahîd Mahtûmî, divanında yer alan şiirlerinde; yaşamış olduğu durumları, çevresinde gelişen olayları, dönemin sosyal, siyasi, ekonomik durumunu, gezip gördüğü yerlerle ilgili bilgileri ve dönemin aşk anlayışını işlemiştir. Bunun yanında geleneğe tamamen bağlı kalmayarak, hayat döngüsünü, içinde bulunduğu toplumun kültürel ve sosyal yapısını divanının muhtevasına ve şiirinde kullandığı kelimelere yansıtmıştır. Vahîd Mahtûmî'nin şiirlerinde kullandığı dikkate değer terimlerden bazıları da denizcilikle ilgilidir. Divanında kullandığı bu terimler bazen manzumenin tamamından bağımsız bir beyitte yer alırken bazen de manzumenin genelinde yer almaktadır. Çalışmada iki başlık altında divanda kullanılan denizcilik terimlerinden bazıları örneklerle açıklanmıştır.

1. Manzumelerde Benzetme Yoluyla Yer Alan Terimler:

a. Fülk/ Keş/ Sefine/ Gırab / Gemi

Klasik Türk şiirinde “gemi” anlamına gelen “fülk, keş, gırab ve sefine” kelimelerine denizcilik terimleriyle yazılmış manzumelerde oldukça fazla rastlanmakta olup hem gerçek hem de mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır. Şairler, manzumeler içinde yer alan bu kelimelerle özellikle benzetmeler yaparak anlam bütünlüğü oluşturmuşlardır.

Vahîd Mahtûmî, muhabbeti bir denize, hevesi ise bu denizde yol alan bir gemiye benzetmektedir. Ancak muhabbet öylesine engin bir denizdir ki geçici, küçük bir heves gemisi bu denizde yok olmaya mahkûmdur. Zira bu denizin kıyısı ateştir, aşk için yanmadıkça o denizde var olunmaz. O heves gemisi rahat sahiline yanaşmak isterse yanıp kül olacaktır:

Yanaşma fülk-i hevesle ferâğ sâhiline

Yem-i maḥabbetüñ ey dil kenârı âteşdür (G. 41/3)

“Ey gönül muhabbet denizinin kenarı ateştir, heves gemisiyle rahat sahiline yanaşma.”

Gırab, sözlükte Hint sahillerinde bulunan bir çeşit tüccar gemisi anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami 2015: 386). Şair, aşağıda yer alan beyitte yaz mevsimini bir tüccar gemisine benzetmektedir. Bu geminin yükü güzel kokular, çiçekler yani bahar mevsimidir. Çimeni ise bir iskeleye benzeten şair, ilkbaharı o iskeleye yanaşan bir sandal olarak tasvir etmektedir. Yaz gemisi, yeşillik iskelesine yanaşması için ilkbahar kaygısını süsleyerek denize bırakmıştır:

Gırâb-ı şayf yanaşmağa bender-i çemene

Donatdı şandal-ı nev-rûzı eyledi irsal (K. 11/3)

“Yaz mevsimi gemisi, yeşillik iskelesine yanaşmak için ilkbahar sandalını donattı, gönderdi.”

Şair aşağıdaki beyitte içerisinde bulunduğu durumu bir gemiye benzetmektedir. Gün gelip iyilik rüzgârları estiğinde bu durumdan kurtulacak, gemisi ümit sahiline yanaşacak ve bu devir de geçecek, güzel günler başlayacaktır:

Eser nesîm-i 'inâyet seffinemüz gün olur

Çıkar kenâr-ı ümîde bu rûzgâr geçer (G. 40/4)

“Gün gelip Allah’ın lütfunun rûzgârı estiğinde (o rûzgârı arkamıza aldığımızda) gemimiz ümit sahiline çıkar ve bu devir de geçer.”

b. Bahr/Yem/ Derya/Kulzüm

Klasik Türk şiirinde “bahr, yem, derya, umman, kulzüm, bihar, muhit” gibi “deniz” anlamına gelen kelimeler oldukça fazla kullanılmıştır. Deniz klasik şiirde, sonsuzluk, büyüklük, genişlik, derinlik, bolluk, cömertlik gibi anlamlar ifade etmektedir. Bazen aşğın akan gözyaşlarını bazen de övülen kişinin cömertliğini temsil etmektedir. Aynı zamanda deniz, balıklar, gemilerin seyahatleri, kayıklar, girdaplar kendi özellikleriyle de ele alınmıştır (Pala 2004: 11).

Aşağıdaki beyitte ise Mahtûmî, gönül ile deniz arasında bağlantı kurmuştur. Aşğın gönlü engin, sakin bir aşk deniziyken sevgiliye olan hasretinden çektiği âhlar o denli kuvvetlidir ki o sakin denizi dalgalandırmaktadır. Çekilen âhlar gönül denizine ıstırap çektirmekte, o sakin denizde fırtınalar koparmaktadır:

Nesîm-i âh-ı hasret eyler anı muztarib yoğsa

Yem-i temkîn-şi'âr-ı dilde mevc-i pür-ğurûş olmaz (G. 104/3)

“Hasret âhının rûzgârı onu muztarip eyler, yoksa gönlün tedbirli denizinde coşkun dalgalar olmaz.”

Şair, öyle büyük bir keder içerisinde ki gamını bir denize benzetmektedir. O sonsuz deniz içerisinde sürüklenirken rûzgâr kendinden yana eser ve onu gam denizinden kurtarır:

Bahr-ı gamda kıomadı fûlk-i dili

Eski bizden yaña mübârek-bâd (K. 14/8)

“Kutlu rûzgâr bizden yana esdi, gönül gemisini gam denizinde bırakmadı”

Çuhadar Şehriyari Hüseyin Ağa Çeşmesi için düştüğü tarihte şair, Çuhadar Hüseyin Ağa’yı methederken onun ihsanını büyük bir denize benzetmektedir. Memduhun gönlü o denli geniş, o denli engindir ki murat nehri onun yanında bir damla su kadar kalmaktadır:

Çulzüm-i ihsânınuñ yanında ol deryâ-dilüñ

Bir içim şu deñlü yokdur vüs'at-i nehr-i murâd (T. 8)

“Senin o ihsan denizinin, o deryâ gibi gönlünün yanında murat nehrinin genişliği, bir içim su gibi yoktur.”

c. Kaptan/Nâhudâ/Reis

Kaptan, gemiye yön veren, yöneten kişi anlamına gelmektedir. Klasik Türk şiirinde de bu kelime hem gerçek anlamını hem de farklı anlamları ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Şair, “nâhudâ, reis” gibi kaptan anlamına gelen kelimeleri de kullanmıştır.

Şair, bir kasidesinde Kaptan Mustafa Paşa'nın cömertliğini ve savaşçılığını övmektedir. Mustafa Paşa'nın cömertliği engin bir deniz gibidir kendisi de bu cömertlik denizinin kaptanıdır. Ayrıca Paşa, savaş denizindeki bir timsah gibi düşmanlarına korku salan, iyi bir avcı gibidir:

Neheng-i baħr-ı vegâ ya'ni Muştafâ Pâşâ

Yem-i 'amîk-i sehâ kapudân-ı bâ-ıkbâl (K. 11/13)

“Cömertliğin derin denizinin talihli kaptanı, savaş denizinin timsahı yani Mustafa Paşa.”

Mahtûmî, aşağıdaki beyitte durmak bilmeden dönen feleği bir gemiye benzetmektedir. Klasik şiirde, âşıklar kadere isyan etmemek için başlarına gelen olumsuzlukların müsebbibi olarak feleği görürler. Çünkü feleğin son katmanı ters döner ve âşığın başına gelen bütün olumsuzluklar bu ters dönüşten kaynaklanır. Bu nedenle felek dönek olarak nitelendirilir. Şair de beyitte feleğin bu özelliğine bir gönderme yapmaktadır. Ancak âşık, iyilik rüzgârları estiği takdirde, tersine dönen feleğin gemisini bile düze çevirecek ustalıkta bir kaptandır:

Eserse bâd-ı 'inâyet o nâhudâyuz biz

Ki keştî-i felek-i bî-direngi kullanuruz (G. 94/2)

“Allah'ın lütuf rüzgârı eserse (o rüzgârı arkamıza alırsak) biz, dönen feleğin gemisini kullanan kaptanı oluruz.”

ç. Bâdbân/Yelken

Klasik Türk şiirinde yelken manzumelerde genellikle deniz, gemi, dalgalar vb. denizcilikle ilgili kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Bu kelime bazen tek başına bazen bir tamlama içinde bazen de birleşik fiil oluşturularak farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Aşağıdaki dörtlükte şair, “Hizmet denizinde her gün övgü etsem ne olur, dalgalar gibi âlemin bütün sularınca varırım, ben kulunuz da umut denizine yelken açtım, bana da kulların günlerin kaptanı (reisi) der ya” diyerek umut denizine yelken çekmeyi mecaz anlamda kullanmıştır ve “yelken” kelimesine “çekmek” fiili ekleyerek birleşik fiil oluşturmuştur. Yelken çekmek, kayık ve gemileri rüzgâr gücüyle yürütmek için direklerine uygun bir şekilde takılan sert, sağlam ve kalın bezi açıp ilerlemek anlamına gelmektedir (Dear vd. 1976: 370). Şair, artık umut denizine yelken açmıştır; umut dolu günlerin kaptanıdır:

Baħr-ı ħidmetde idersem n'ola her rûz şenâ

'âlemüñ cümle şuyınca varuram mevc-âsâ

Bendeñüz de yem-i ümmîdde yelken çekdüm

Baňa da kıllaruñ eyyâm-ı re'îsi der ya (N. 1)

Mahtûmî bir başka beyitte âlemi dokuz yelkenli bir gemiye benzetmektedir. Yelken sayısı geminin büyüklüğüyle ilişkilidir. Şair, dokuz katmandan oluştuğu düşünülen feleği de anımsatacak şekilde âlemi dokuz yelkenli büyük bir gemiye teşbih etmiştir. Bu geminin yükü ise varil varil mutluluk şarabıdır. İnsanın böyle bir gemide mutluluk şarabıyla kendinden geçmesi gerekirken neden kederli olduğuna anlam verememektedir:

Göñül sefine-i nüh-bâdbân-ı âlemde

Mey-i neşâť yaturken varil varil ne bu ğam (G. 145/3)

“Gönül, âlemin dokuz yelkenli gemisinde varil varil mutluluk şarabı yatarken bu ğam ne?”

d. Mevc

“Mevc”, dalga anlamına gelmekte olup denizlerin ayrılmaz bir parçası olduğundan Klasik Türk şiirinde, genellikle denizle birlikte manzumelerde yer almıştır. Dalgalar aynı zamanda hareketi nitelendirmektedir. Tasavvufi şiirde deniz vahdeti, dalgalar ise kesreti göstermektedir. Aynı zamanda hakikat ehli olanlar, Allah'ı bir deniz, kâinatı ise onun dalgaları olarak görmektedirler. Böylece dalgalar masivayı nitelemektedir (Pala 2004: 111). Şairler, dalgaları satırlara, kıvrımından dolayı sevgilinin saçlarına benzeterek farklı mecazlar yüklemiş ve aynı zamanda ıstırap anlamında da kullanmıştır (Mutlu 2012: 138-140).

Şair aşğın akıttığı gözyaşlarını dalgalı bir denize benzetmektedir. Âşık o denli ağlamıştır ki gözyaşlarından bir deniz oluşmuş ve bu denize düşen her bir gözyaşı da dalgalar meydana getirmiştir. Şair burada dalgalı denizi hareli bir aya benzetmektedir. Bu dalgalı denizin görüntüsünü kıskanan ay parçaları (ay yüzlü güzeller) onun gibi dalgalı görünebilmek için yeni yeni hareler oluşturmuştur. Şair gözyaşlarıyla baktığı ay yüzlü güzelleri de gözyaşlarının etkisiyle hareli yani dalgalı görmektedir:

Reşk idüp emvâc-ı baħr-ı eşküme meh-pâreler

Piç ü tâb-ı nâzdan hep giydiler nev-hâreler (G. 63/1)

“Ay parçaları (ay yüzlü güzeller), nazın acısından dolayı oluşan gözyaşı denizimde oluşan dalgaları kıskanıp yeni çizgiler/hâreler giydiler.”

e. Levend / Levendane

Klasik Türk şiirinde “levend” kelimesinin, sözlüklerdeki “denizci, kabadayı, ayyaş, hizmetkâr, zorba” gibi bazı anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir (Koncu 2010: 439). Mahtûmî ise aşağıdaki manzumede levendi denizci anlamıyla kullanmaktadır. Kendisini sürgüne gönderen Sultan III. Ahmet'ten af dilemek için kaleme aldığı şiirde şair padişahı leventlerin şahı olarak nitelemektedir. Hem yüzü hem ahlakı güzel, yiğit, boylu poslu, levent tavırlı padişahı bülbul gibi acı içinde ağlayıp inleyen kulunu bağışlamasını dilemektedir:

Ey hüsni gibi hulkı güzel şâh-levendüm

Etvârı pesendîde levendâne efendim

Ben bülbülüñi görme revâ hâr-ı cefâya

Gül-pîrehenüm sîm-tenüm serv-bülendüm

Ağlatma beni başuñ için cânım efendim (Ş. 101/1)

“Ey, yüzü gibi ahlakı güzel leventlerin şahı, tavırları beğenilen leventlere yakışır şekilde efendim, bülbülün olan beni cefa ateşine layık görme, gül kokulu gömlekle beyaz tenli uzun boylu servim, ağlatma beni başın için canım efendim”

f. Kayık/Sandal/Zevrak

Klasik Türk şiirinde, kayık, sandal ve kayık anlamına gelen zevrak kelimeleri de kullanılan denizcilik terimlerindedir. Zevrak kelimesi şiirlerde, “pul şişe anlamında çabuk kırılması, şekli ve parlaklığı yönüyle; gemi veya kayık anlamında ise, suda hareket etmesi, kolayca bir yerden bir yere çekilmesi, uzaklara gitmesi, girdaba kapılıp batması, fırtınalarda parçalanması; güç ve iktidar simgesi olması vs. sebebiyle değişik unsurların benzetileni olarak” (Turan 2009: 1032-1033) kullanılmıştır.

Mahtûmî, aşağıdaki beyitte gazelinin bir gemiye, marifeti bir denize, kadehi ise şeklinden dolayı bu marifet denizinde yüzen bir kayığa benzetmiştir. Şairin dileği kendi gazelinin de her zaman marifet denizinde yüzen bir kadeh gibi marifet ehli olması ve elden ele dilden dile gezmesidir:

Sefîne-i gâzelüñ kûlzüm-i ma’ârifde

Vahîd zevrak-ı mey gibi her zamân yürüsün (G. 148/5)

“Vahid, gazel gemin şarap kayığı gibi her zaman marifet denizinde yürüsün.”

Bir diğer beyitte şair, bahar mevsiminin gelişini baharın yükünü taşıyan kayıkların, mevsim rüzgârlarıyla kıyıya yanaşması şeklinde tasvir etmektedir. Mevsim kayıkları, feyzin yelkenleri havalandıran rüzgâriyle hızlıca sahile yanaşmıştır ve ufukta parlayan Süreyya yani Ülker yıldızını andırmaktadırlar:

Degil ufukda Süreyyâ nesîm-i şurta-i feyz

Getürdi sâhile mevsim kayıkların fi’l-hâl (K. 11/2)

“Ufukta görünen Süreyya değil; feyzin rüzgârı, mevsim kayıklarını şimdi sahile getirdi.”

g. Girdap

Girdap, suların döndüğü çukurlaştığı yer anlamına gelmekle birlikte mecaz anlamda içinden çıkılamayan tehlikeli veya zor bir durumu anlatmak için kullanılmıştır (Şemseddin Sami 2015: 386). Klasik Türk şiirinde şairlerin, aşkı

anlatmak için yaptığı benzetmelerden birisi deniz iken bu denizde sürekli yaşanan sıkıntıları, çaresizliği ve aşğın düştüğü durumdan ayrılamayışı ise girdapla ifade edilmiştir.

Mahtûmî, sevgilinin yokluğunu bir girdaba benzetmektedir. Âşık, o yokluk girdabına kapılmış, ağlayıp inleyen bir haldedir. O denli çok ağlamaktadır ki gözyaşlarından seller meydana gelmiş hatta ilk tufan da âşğın bu ahlarından ve gözyaşlarından kopmuştur:

Fevc-i girdâb-ı 'ademde zâr u ser-gerdân iken

Seyl-i eşkümden nümâyân oldı Tûfân ibtidâ (G. 1/3)

“(Senin) yokluğunun girdabının dalgalarında ağlayıp inlemekten başım dönmüş bir halde iken benim gözyaşımın selinden ilk tufan ortaya çıktı.”

h. Kürek

Kürek, bir kaldıraç gibi çalışarak, bir teknenin suda hareket etmesini sağlayan, ahşap parça (Dear vd. 1976: 208) anlamına gelmekte olup Klasik Türk şiirinde genellikle denizcilik ve gemicilikle terimlerinin yer aldığı şiirlerde görülmektedir.

Şair, bu manzumesinde kullandığı “kürek” kelimesine “çekmek” fiili ekleyerek birleşik fiil oluşturmuştur. Çabalamaı, emek sarf etmeyi kürek çekmeye benzeten Mahtûmî, dostundan, muhabbetlerinden ötürü ayrılık gemisinde kürek çekmeden, feleğın mihnetini çekmeden kendisini azat etmesini istemektedir:

Mahtûmi bendeñi emek çekmeden

Sitem ü miñnet-i felek çekmeden

Keşti-i hecrüñde kürek çekmeden

Halâş itmez misin olunca dostum (Ş. 60/5)

“Mahtûmî köleni, emek çekmeden, feleğın mihnetini sitemini çekmeden, ayrılık gemisinde kürek çekmeden, dostum olduğun için kurtarmaz mısın?”

ı. Miço

Miço kelimesi, gemilerde çalışan küçük yaştaki tayfa anlamına gelmekle beraber Klasik Türk şiirinde meyhaneci çırağı anlamında da kullanılmıştır (Parlatır 2015: 819). Mahtûmî de aşağıdaki beyitte bağı bir gemiye, bülbülü ise bu geminin miçosuna benzetmektedir:

Hezâr-ı keşti-i bâğa o hoş-nefes miçodur

Ki ola gâbiye gülbünde nağme-sâz-ı delâl (K. 11/8)

“O, bilinçsizce gül ağacında nazlı şakıyan bülbül, bağı gemisinin hoş nefesli miçosudur.”

i. Tente/ Sintine

Denizcilik terimlerinden olan tente; güneşten ve yağmurdan korunmak için kapı ve pencere önlerine, balkonlara, kayıklara, vapur güvertelerine vb. yerlere gerilen kalın bez veya naylon örtü anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami 2015: 1222). Sintine; tekne tabanının, omurganın iki yanında yer alan neredeyse düz kısmıdır. Teknenin alt kısmı olması nedeniyle, teknedeki tüm su orada birikir. Sintine çekmek ise orada biriken suyu dışarı atmaktır (Daer vd. 1976: 229). Mahtûmî aşağıdaki beyitte padişahın himayesini bir tenteye, sürgünde çektiği sıkıntıları ise sintine çekmeye benzetmektedir. Şair bir zamanlar padişahın himayesinde korunmakta iken bir gün bu sıkıntıları çekeceğinin mümkün olmayacağını sandığını dile getirmektedir:

Hi-mâye tentesi altında sâye-perver iken

Bu deñlü sintine çekmek şanurdum ola muhâl (K. 11/26)

“Koruma tentesi altında gölgede iken bu derece sintine çekmeyi imkânsız sanırdım.”

2. Manzumelerde Gerçek Anlamıyla Yer Alan Terimler:

a. Korsan

Sözlük anlamında “korsan” kelimesi gemilere saldıran deniz haydudu, deniz hırsızı (Şemseddin Sami 2015: 675) anlamında yer alsada İdris Bostan'ın Osmanlılar ve Deniz adlı kitabında şu şekilde yer almaktadır:

“Burada Osmanlı korsanları ile ilgili imajın mutlaka düzeltilmesi gerekmektedir. Daha çok haydutluk olarak anlaşılacak istenen korsanlığın, aslında İslâm hukukunun prensiplerine göre hareket eden, İslam'ın cihat ve gaza anlayışının bir gereği olarak, karada sınır boylarında öncü kuvvet göreviyle mücadele veren akıncıların, denizlerdeki benzeri olduğunu hatırlatmak lazımdır. Bu sebeple Osmanlı korsanları devlet hizmetinde veya kendi adlarına savaştıkları zamanlarda dahi İslam hukukuna göre inanç savaşı yapmışlardır. Bunun sonucu olarak, bu dönemde kendilerinden daha çok levent veya gönüllü levent şeklinde bahsedilen Osmanlı korsanları, hukuk dışına çıktıkları zaman haramî levent olarak adlandırılmışlar ve bu yüzden cezalandırılmışlardır” (Bostan 2007: 12).

Akdeniz'de Osmanlı korsanlığının gelişimi ise 15. yüzyılın sonlarında, çoğu isimsiz, deniz korsanlarının yarı resmi faaliyetleri ile başlamış ve Akdeniz'deki ilk mücadeleleri sırasında Osmanlı korsanları ferdî hareket etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda fetihler geliştikçe Osmanlı devlet donanmasıyla birlikte hareket etmeye veya bizzat devlet hizmetine girmeye başlamışlardır (Bostan 2007: 12).

Mahtûmî'nin divanında korsan gemileri için düştüğü bir tarih bulunmaktadır. Rum denizinde korsan gemileri kâh yüzüp kâh kaybolmaktadır:

Çorsan gemileri ki bu deryâ-yı Rûmda

Geh yüz bulup şinâver olur gâhî şaklanur (T. 34/1)

“Rum denizinde korsan gemileri ki bazen yüz bulup yüzer bazen ise saklanır.”

b. Dümen/ Olta Vurmak / Tersane

Bir denizcilik terimi olan dümen kelime anlamı olarak; deniz ve hava taşıtlarında, taşıtı gitmesi istenen yöne çevirmeye ve istenen doğrultuda götürmeye yarayan hareketli parça (Türkçe Sözlük 1998: 585) demektir. Dümen almak ise yol aldirmek, bir yere yönelmek, yön vermek anlamlarına gelmektedir. Tersane, gemi yapılan ve onarılan yer. Eskiden denizcilikle ilgili işlerin yönetildiği makamdır (Şemseddin Sami 2015: 1698). Olta urmak/vurmak; arzu edilen noktaya ulaşmak için çeşitli rüzgârlar nedeniyle farklı yönlere sapmak suretiyle yapılan seyirdir (Tuncel 2008: 111).

Mahtûmî aşkın ıstırabını anlattığı bir şarkısında bütün bu terimleri tek bir bentte kullanmış, farklı bir hayal dünyası kurmuştur. Şair, âşığı bir piyadeye, gönül yelkene, aşkı girdaba, sakinliği ise gemilerin bulunduğu yer olan tersaneye benzetmiştir. Âşığın ahları o denli kuvvetlidir ki gönül yelkenini parçalamıştır. Ancak bu gönül gemisi yırtık yelkenlerle aşk denizinde yol almaya başlarken girdaba kapılmış, zikzaklar çizerek yol almaktadır. Şair, âşiğa derya kadar büyük bu derdin küçük bir piyâde için çok büyük bir yük olduğunu, bu yoldan vazgeçmesi ve sakinlik tersanesine gemisini çekmesi gerektiğini söylemektedir:

Yelken-i dil rûzgâr-ı âh ile çâk oldı sen

Kendüñi girdâb-ı 'aşka atup aldurduñ dümen

Bir piyâde başuña deryâ gamın çekmek neden

Olta urma işte gel tersâne-i 'uzlet yanaş (Ş. 34/2)

“Gönül yelkenin ah rüzgârıyla yırtıldı. Sen kendini aşk girdabına atıp dümen aldın. Bir piyade başına deryanın gamını neden çekiyorsun, volta vurma, gel, yalnızlık tersanesine yanaş.”

c. Fener /Sancak/ Fors/ Bayrak

Denizcilik terimlerinden başlarda; sözlüklerde eskiden deniz savaşlarında kullanılan her bir küreği 6-7 kişiyle çekilen 30 çifte kadar kürekle yürütülen savaş gemisidir (Dear vd. 1976: 39). Fener; gemilere yol gösteren ışık kulesi veya ışık kaynağı bulunan, önü veya etrafı bu ışığı aksettirecek şeffaflıkta bir malzeme ile çevrili aydınlatma aracıdır (Şemseddin Sami 2015: 449). Sancak; geminin burun kısmına göre geminin sağ tarafına verilen isim. Gemilerdeki ülke bayraklarıdır (Dear vd. 1976: 286). Fors; gemide yüksek rütbeli bir subayın olduğunu belirtmek için direğe çekilen sancaktır (Şemseddin Sami 2015: 449). Bayrak ise devletin bağımsızlığını ifade eden ve özel renkleri bulunan bez (Şemseddin Sami 2015: 166) anlamına gelmektedir.

Şair aşağıdaki şarkısında fener, sancak, fors ve bayrak terimlerini bir arada kullanmıştır. “Ey leventlerin şahı! Senin aşkının dalgalarla dolu denizini gezmek için ayrılığın savaş gemisini rengârenk tenteyle, kumaş sancak, fors ve bayraklarla, gümüşten çifte fenerlerle süslediler ve aydınlattılar” diyerek dörtlükte yer alan birden fazla denizcilik terimini gerçek anlamıyla kullanmıştır:

İtmek için baħr-ı pür-emvâc-ı ‘aşkuñdan güzer

İtdiler baştarda-i hicrânûñı pür-zîb ü fer

Şeh-levendüm sîmden çifte fenerler yapıdılar

Tente reng-âmîz şancağ forsa bayraklar kumaş (Ş. 34/3)

ç. Falandra

Falandra; harp gemilerinin ve her türlü beylik gemilerin grandi direklerine çekilen ensiz ve uzun şerit sancaklardır. Gemi komutanları subay olan gemilerde bulunur (Tuncel 2008: 36). Şair, bir kasidesinin bahar tasviri yaptığı nesib bölümünde laleyi rengi dolayısıyla falandraya benzetmiştir. Falandra kaptanın yüksek rütbeli bir komutan olduğunun simgesidir. Çimenlikte açılan kırmızı renkli lale Cezâyir’deki falandralı kaptanlar gibi görünmekte ve çimenliğe güzellik katmaktadır:

Falandrayla cezâyirde kâpudâne gibi

Çemende lâle-i gül-reng ocağı buldı cemâl (K. 11/7)

“Falandrayla Cezayir’deki kaptanlar gibi çimenlikte gül renkli lale ocağı güzellik buldu.”

d. Kıç

Geminin ve teknenin en arka kısmı anlamına gelen (Dear vd.1976:192) kıç kelimesi, geçmişten günümüze kadar kullanılan denizcilik terimlerindedir. Klasik Türk şiirinden denizcilik terimleriyle yazılmış şiirlerde az da olsa göze çarpan bu terim, divanda genel kelime kadrosu denizcilik terimlerinden oluşan bir kaside de yer almaktadır. Şair, aşağıdaki beyitte kıç levendinin olağanüstü güzelliğini tasvir etmektedir. Kıç levendi, levendlerin en tecrübelisi ve en kıdemlisidir. Bu levendler geminin ‘kıç kasara’ adı verilen bölümünde yer almaktadır (Koncu 2010: 423). Geminin en kıdemli levendi aynı zamanda eşi benzeri olmayan bir güzelliğe sahiptir:

O kıç levendi büt-i hûb-şûrete meşelâ

Meger nazîr ola mir’ât-ı mâdaki timşâl (K. 1/40)

“O kıç levendinin put gibi güzel yüzünün örneği ancak su aynasındaki suretine benzer.”

e. Kayıkçı

Vahîd Mahtûmî, hakkında manzume yazdığı kişilerin mesleği, kelime kadrosunu etkilediği gibi manzumede bahsettiği şahısların seçimini de etkilemiştir. Şairin, Kaptan Mustafa Paşa için yazdığı kasidesinde ‘kayıkçı’ lakabıyla bahsettiği kişi piyade bir askerdir ve lakabı denizcilikle ilgilidir. Aynı zamanda adı geçen kişinin mesleğiyle ilgili bilgi vermektedir.

Aşağıdaki beyitte şair, der. Beyitteki “kayıkçı” kelimesi gerçek anlamda kullanmış ve Kayıkçı Mustafa’yı ise askeriyede piyade bir Kayıkçı olarak küçük görmüştür. Kendisini ise hüner ehli gemi kullanabilen bir kaptan

olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda Kayıkçı Mustafa'nın şair olması göz önünde bulundurulursa Mahtûmî'nin, şairlik yeteneği konusunda Kayıkçı Mustafa'nın kendisiyle karşılaştırılabilecek seviyede olmadığını ifade ettiği görülmektedir:

Piyâde başına Kayıkçı Muştafâ kimdür

Re'is-i ehl-i hünerken benümle ide cidal (K. 11/47)

“Piyade başına Kayıkçı Mustafa kimdir, hüner ehli kaptan olduğunda benimle kapışsın.”

f. Mangadaş

Savaş gemilerinde erlerinin yattığı yere manga adı verilirken aynı mangada kalan kişilere ise mangadaş adı verilmektedir (Parlatır 2015: 1010). Aşağıdaki beyitte şair, kendiyile aynı mangada yani aynı yerde kalanlarında artık kumanyasının bittiğini ve tüketecekleri bir şeyin kalmadığını artık kaygılanma, kederlenme vaktinin geldiğini ifade etmektedir:

Ne bende kaldı kumanya ne mangadaşlarda

Henüz gam yemenüñ vaqtidür tükendi nevâl (K. 11/28)

“Ne bende ne de mangadaşlarda kumanya kaldı, yiyecek içecek tükendi, artık gam yeme zamanıdır.”

SONUÇ

14. yüzyılda Batı Anadolu deniz gaziliği ile başlayıp, 16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlının hâkimiyetinin hissedildiği denizcilik geleneğinin sosyal ve siyasal alana olan etkilerinin yanı sıra Klasik şiire de yansımaları görülmektedir. 18. yüzyıl Klasik Türk edebiyatının ilginç isimlerinden olan şair Vahîd Mahtûmî'nin divanı bu yansımaların görüldüğü eserlerden biridir. Şair, geleneğe tamamen bağlı kalmayarak, hayat döngüsünü, içinde bulunduğu toplumun kültürel ve sosyal yapısını divanının muhtevasına ve şiirinde kullandığı terimlere yansıtmıştır.

Bu çalışmada Vahîd Mahtûmî divanında yer alan denizcilik terimlerinin tespiti yapılmıştır. Şairin yazmış olduğu ondan fazla gazeline, üçten fazla şarkısında, iki nazmında özellikle korsan gemileri için yazdığı tarih manzumesinde, Kaptan Mustafa Paşa için yazdığı kasidesinde denizcilik terimlerine sıkça rastlanmaktadır. Şair, şiirlerinde kullandığı terimleri genellikle benzetme ve mecaz anlamlı kullanmıştır. Bunun yanı sıra gerçek anlamlarıyla da kullanılmış denizcilik terimleri bulunmaktadır. Tespiti yapılan kelimelerin bulunduğu ilgili kısımlar nesre çevrilmiş ve içinde bulunan denizcilikle ilgili kelimeler açıklanmıştır. Bunların yanı sıra denizcilik kelimeleri kullanılarak yapılan benzetmeler, kullanılan deyimler, oluşturulmuş birleşik fiiller de örneklendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bostan, İdris (2007). *Osmanlılar ve Deniz*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Çelebioğlu, Âmil (1998). "Eski Türk Edebiyatında Gemiyle İlgili Şiirler ve Bazı Hususiyetler". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gündüz, Emrah (2016). "Klasik Türk Şiirinde Bir Nazım Türü: Keşfî-nâme (kaynakların değerlendirilmesi ve bibliyografya)". *International Journal of Humanities and Education*. 2 (3): 15-37.
- İsen, Mustafa (1992). "Edebiyatımızın İlginç Bir İsmi Vahîd Mahtumi". *Milli Folklor*. II (14): 12-13.
- Kahraman, Bahattin (1995). *Vahîd Mahtumi Hayatı Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, Y. (2015). "Klasik Türk Şiirinde Denizcilik Terimleriyle Yazılmış Bilinmeyen Şiirler- 1", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*. 10 (16): 807-826.
- Koncu, Hanife (2010). "Bir Kelimenin İzinde: Klasik Türk Şiirinde "Levend" Üzerine Bazı Düşünceler", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 6 (3): 421-446
- Lan Dear- Peter Kemp (1976). *A'dan Z'ye Yelkende Denizcilik Terimleri Sözlüğü*. (Çev. Orkun Soyer/ Hzl. Sezar Atmaca). Kropi Yayınları.
- Mutlu, Betül (2012). *Divân Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Pala, İskender (2014). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şemseddin Sami (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, Andreas (1951). "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili; Âgehî Kasidesi ve Tahmisleri". *Türkiyat Mecmuası*. IX: 113-138.
- Tuncel, Tuncay (2008). *Osmanlı Şiirinde Gemicilik Terimleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Selami (2009). "Divan Şâirlerinin Zevrak Etrafında Oluşturdukları Benzetme Dünyası", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Prof. Dr. Meserret Diriöz Armağanı*. 4 (2): 1039-1071.
- Türkçe Sözlük* (1998). 2 C. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yöntem, Ali Canip (1949). "Hem Divan Hem Halk Şairi Vahîd Mahtumi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. III: 267-274.